

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI ARMAĞAN GELENEĞİNDE PORSELENİN YERİ

Yrd. Doç. Dr. Gülgün YILMAZ*

ÖZET

III. Ahmed dönemi (1703-30) Avrupa ile ilişkiler açısından dönüm noktasıdır. 18. yüzyılda gelişen teknoloji nedeniyle Batı'ya karşı ticari bağımlılık artmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, sömürgelerden gelen zengin kaynakları değerlendiren Avrupa ülkeleri için önemli bir pazar olmuştur. Göçebe geleneklerinin şekillendirdiği klasik Osmanlı evi ve yaşamı, Batılılaşma döneminde her türlü eşyası ve düzenlemesiyle değişime uğramıştır. Önemli günlerde komşulara gönderilen aşure, loğusa şerbeti, helva gibi ikramlar için ve yeni ev kuranlara hediye edilmek üzere Avrupa kökenli eşyanın tercih edildiği yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Batılılaşma, armağan, porselen.

ABSTRACT

The Reign of Ahmed III (1703-30) is a milestone in terms of the Ottoman Empire-Europe relations. At the end of the eighteenth century, developments in technology made the country dependent on the West in commercial terms. In the nineteenth century, the Ottoman Empire became an important market for the European countries which sought to process their rich raw materials coming from the colonies. As a result of a developing trade between Europe and the Ottoman Empire, first the institutions and then the Palace and elites who were in contact with the Palace went through the process of Westernization in their daily lives. Consequently, new gift objects were imported from Europe, new object forms emerged, new materials were used for traditional forms, factories were established and the trade between Europe and the Ottoman market improved.

Keywords: Westernization, porcelain objects, the Ottoman social norms.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gelişmeleri izlemesi İstanbul'un fethiyle başlamış; 16. yüzyılda fetih ve kuşatmalar Akdeniz ve Doğu Avrupa'ya yönelmiştir. Savaşlar, anlaşmalar, elçi kabulleri, nüfus aktarımları, ticaret, devşirmeler, yabancı sanatçıların Saray'da çalışması gibi ilişkiler, Osmanlı ile Avrupa arasında bağların güçlenmesine neden olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı "Batılılaşmış", Batıda da Doğu'ya karşı bir merak uyanmıştır. Osmanlı kentlerinde Batı köken ve esinli eşyalar tercih edilirken Avrupa'da Doğu'ya özgü eşya ve giysiler yaygınlaşmıştır. Sultan III. Ahmed dönemi (1703-1730) Avrupa ile ilişkiler açısından bir dönüm noktası kabul edilmektedir. 18. yüzyıl ile başlayan bu süreçte, gelişen teknoloji ile bağlantılı olarak Batı'ya olan ticari bağımlılık artmıştır. Öte yandan devlet politikası gereği uygulanan ıslahat çalışmaları için Avrupa ülkelerinin model alınması ile önce kurumlar Batılılaşmış, sonra Saray ve Sarayın yakın ilişkide olduğu kesim Batılı etkileri gündelik yaşama geçirmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin fetihleri yüzünden kıtanın batısına sıkışmış olan Avrupa ülkeleri, coğrafi dezavantajlarına karşın ticari üstünlük sağlamak amacıyla değişik ticaret yolları ve hammadde arayışlarına yönelmiştir. Sömürgelerden gelen zengin kaynakları, gelişen sanayi sayesinde değerlendiren ve artan üretime pazar arayan Avrupa ülkelerinin gözünde 18. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı topraklarının ticari önemi artmıştır. 19. yüzyılda gündelik yaşama sıçrayan Avrupa etkileri sonucu evlere giren yeni objelerin sanat açısından incelenmesiyle; ortaya çıkan yeni eşya formları ve yeni malzemelerden üretilen geleneksel formlar, kurulan fabrikalar ve Osmanlı pazarına yönelik Avrupa ticaretinin sınırları ortaya çıkmaktadır.

Avrupa'dan Osmanlı'ya Diplomatik Armağanlar

1697 yılında İran Şahı'na Türkiye'den gönderilen hediye listesinde "... yeni moda Avrupa çiçekli zerbefinden 4 top kumaş, en iyi cinsten Avrupa dibasından 12 elbiselik kumaş ..." ibaresinin (Cezar, 1995: 17) geçmesi, köklü Osmanlı dokuma geleneği karşısında Avrupa üretimlerine duyulan ilgiyi göz önüne sermekte ve yeni eğilimlerin başlangıcını belgelemektedir.

Saraya sunulan diplomatik hediyelerde, politik yakınlaşma amacını olduğu kadar, ticari ilişkileri yoğunlaştırma niyetini de aramak gerekir. 1700'de Nemçe (Avusturya) elçisi Osmanlı Sarayına teknolojik gelişmeleri yansıtan ocak ızgarası, soğutucular, sulama kapları, kutular, kahve fincanları ve gümüş şerbet kapları, kapaklı sürahiler ve altın buhurdanlar, kesme kristal şamdanlar, saatler, gümüş bir ısıtma kabı ve bir fiskiye gibi hediyeler sunmuştur Davis, 1970: 118). 1721-2 yıllarında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi dönüşünde Kral XV. Louis'nin hediyelerini Sultan III. Ahmed'e getirmiştir (Oberling ve Smith, 2001: 119). 1728 yılında Fransa elçisi Marquis de Villeneuve, mobilya, saat, değerli silahlar ve çeşitli sanayi ürünleri yüklü iki gemi ile İstanbul'a gelmiştir (Vandal, 1887: 230).

Osmanlı toplumu siyasi ve kültürel anlamda batıya yaklaşırken, Avrupa yaşam tarzına ait günlük kullanım objeleri ve bunlar üzerindeki bezemelerle sanatsal beğeni anlamında da etkilenmiştir. Bu süreç Kırım Savaşı (1853-6) sonrasında İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerlerin etkisiyle hızlanmıştır. İlk olarak seçkin ailelerde başlayan Avrupa eşyası merakını Cevdet Paşa şöyle ifade eder (İrez, 1990: 49): "... Eski sedir, minder ve döşekler yok pahasına satılıp, Avrupa tarzı mobilyalar alınmaktadır ..." Benzer bir anlatım, Ahmed Mithat Efendi'nin *Jön Türkler* eserinde de yer almaktadır (Tanyeli, 1996: 293): "... Eski divanlar ve minderler kaldırılmış. Yerine köşeler kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları karyolalar, komodlar, gece servisleri filanlar ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lavabolar dahi unutulmamış. Alaturkadan kamilen çıkarılıp alafranga edilmiş vesselam ."

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey de Kırım Savaşı sonrası artan lüks eşya merakının Padişah'tan halka kadar herkese yayıldığını ve bu merakın yerli üretimi yitirdiğini anlatmaktadır.¹ Kırım Savaşı öncesinde Saraya girmiş az sayıdaki mobilya arasında yer alan Valide Sultan koltuğu Venedik'ten hediye gönderilmiştir (İrez, 1989: 31). 23 Kanun-ı Sani 1926 tarihli Tahrir Defterinde, III. Selim Dairesinin orta katındaki 120 no.lu odada yer alan ve tahrir defterinde "iki tarafı aslan ve arkası kartal şekillerini havi siyah çiçekli ipeklî kumaşlı koltuk, Valide Sultan Koltuğu" tanımlamasıyla verilen koltuğun sözü edilen mekan içinde çekilmiş bir fotoğrafı Dokümantasyon Merkezi Topkapı Albümlerinde de yer almaktadır (Res. 1). Koltuk bugün, orijinal döşemesi değiştirilmiş olarak Yıldız Sarayı Şehir Müzesi'nde sergilenmektedir.

1770'lerde Belweder Sarayı bünyesindeki imalathanede porselen üretimine başlayan Lehistan Kralı Stanislaus Poniatowski (1732-98), Sultan I. Abdülhamid'e armağan olarak porselen bir yemek takımı gönderirken büyük bir pazarın kapılarını aralamayı amaçlamış olmalıdır.² Avrupa'da kraliyete bağlı olarak faaliyet gösteren porselen fabrikaları aynı zamanda hükümdarların diplomatik hediyelerini hazırlayan prestij kurumları olmuştur. Rus Çarı I. Nicolai (1825-55) tarafından Sultan II. Mahmud'a yollanan St. Petersburg imalatı, 2000 tabak ve çok sayıda servis tabağından oluşan porselen yemek

¹ Bkz. İnalçık, 1996: 426: "... Osmanlı, Batı yaşam tarzı ve değer sistemiyle ilgili unsurları Viyana bozgunundan sonra almıştır. 18. yüzyılda Batı, beğenilen taklit edilen bir prestije-culture haline gelmiştir. Rokoko mimarisi ile beraber, o zaman ekabir evlerindefrenk eşyasıyla döşelifrenk odaları görülmeye başlanmıştır ..."

² Bkz. Chmielowska, 1989: 66. Üzerinde Uzakdoğu motifleri ile yaldızla yapılmış tuğralar olan servis takımına ait tabak için (TSM, 26/801) Bkz.: Sonat, 2000: 427. Topkapı Sarayı Tahrir Komisyonu Defterlerinde, Harem'de Veliahd Dairesi 80 no.lu odaya 7069-7750 no ile kayıtlı eşya arasında sayılan tabakların, IV. Mehmed'e armağan edildiği belirtilmektedir. Tahrir komisyonu hataya düşmüş olmalıdır, tabaklar I. Abdülhamid'e armağan edilmiştir. Tahrir defteri için Bkz.: Altındağ ve Bayraktar, 1987: 7-68. Toplam 280 parçadan oluşan takım, Sultan I. Abdülhamid tarafından hediye edilerek dağıtılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi, Louvre Müzesi, Sévres Milli Seramik Müzesi, Hamburg Sanat Müzesi, Mannheim Sarayı Müzesi, Varşova Milli Müzesi koleksiyonlarında takıma ait tabaklar yer almaktadır. Takıma ait oval servis tabağı için Bkz.: Arcache, 1987: 228.

takımı 1834 yılında Beylerbeyi Sarayı'nda açılan bir sergide de yer almıştır (Tufan ve Sonat, 2005: 64-75). Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonunda yer alan Berlin KPM (Kaiserliche Porzellan Manufaktur = Kraliyet Porselen Fabrikası) üretimi vazo, Prusya İmparatoru II. Wilhelm (1888-1917) tarafından İstanbul'u ziyareti sırasında Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilmiştir.³ Dolmabahçe Sarayı Müzesi'nde bulunan porselen çay takımı da yine II. Wilhelm'in hediyesi olup Berlin'deki önemli yapıların resimleriyle bezelidir.⁴

Girit meselesi yüzünden çıkan ve Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1897 Yunan Savaşı'ndan sonra şehitlerin dul ve yetimleri ile malûl gaziler yararına düzenlenen kermeste⁵ satılmak üzere hediye gönderenler arasında Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'nın bulunması verilen dostluk mesajları açısından ilginçtir. Satılmayan eşyası piyango çekilişleriyle dağıtılan kermes hem Osmanlı tarihinde bir ilk hem de çok yönlü bir hediyeleşme örneğidir. Sultan II. Abdülhamid kermesin geliri bağışlandıktan sonra gazilerden bir bölümünü Yıldız Sarayı'nda kabul etmiş, sakat kalanlara Yıldız Sarayı Marangozhanesinde kendi eliyle yaptığı bastonları hediye etmiştir (Çapanoğlu, 1944: 3-8).

Osmanlı'dan Avrupa'ya Diplomatik Armağanlar

Avrupa ülkelerinin birer prestij kurumu gözüyle baktıkları porselen fabrikalarının bizdeki ilk örneği 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in desteğiyle Beykoz ve Paşabahçe arasında yer alan İncirköy'de (şimdi İncirli) kurulan porselen fabrikasıdır. Osmanlılarda çok rağbet gören Viyana ve Meissen (Saksonya) porselenlerinin etkilerini yansıtan İncirköy üretimleri "Eser-i İstanbul" damgası taşımaktadır. İncirköy atölyeleri Avrupa'dan ithal edilen mallarla rekabet edemediği için 1870'lerde kapanmıştır. Ancak porselen

³ Env. No. 11/1232 olan vazo için bkz. Baytar, 2007: 88-9.

⁴ Env. No. 37/956 olan vazo için bkz. Baytar, 2007: 108-9.

⁵ *Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzzat-ı Askerî-i Şâhane İlane Sergisi* için bkz. Anonim, 1984: 28-9; *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Nisan 1898 (4 Mart 1314). Ayrıca bkz. Yılmaz, 2005: 718-29.

üretimi 1890 yılında Yıldız Sarayı bünyesinde, Fransız Büyükelçisi Paul Cambon'un teşviki ile II. Abdülhamid tarafından kurulan Çini Fabrika-i Hümayunu ile yeniden canlanmıştır. İnşaatı 1890-2 yıllarında gerçekleştirilen Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu, 1894 depreminde yıkılınca aynı yıl İtalyan mimar Raimondo d'Aronco (1857-1932) tarafından yeniden yapılmıştır. Fabrika için Sevres Porselen fabrikasından ustalar ve sanatkarlar getirilmiştir (Göçmen, 2000: 271; Bayraktar, 1979: 29). Yıldız Porselen Fabrikasında, Saray ve yabancı devlet ricaline hediye etmek için porselen eşya üretilmiştir. Vasfi imzalı⁶ iki adet porselen vazo Sultan Abdülhamid tarafından İngiltere Kralına hediye edilmiştir (Küçükerman, 1987: 134). Yıldız üretimi porselenlerin armağan edilmesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden edinilen bilgilere göre Alman İmparatoru II. Wilhelm ve oğullarına vazolar; İngiltere Sefiri Sir Clare Ford'a bir çift vazo ve cami betimli tabak⁷; Çini Fabrikası ve Hereke Fabrikasından Almanya İmparator ve İmparatoriçesine vazo ve halılar⁸; Lord Salisbury'ye porselen vazo⁹; Amerika Milli Müzesi'ne iki Yıldız porselen vazo ve bir porselen kutu¹⁰; Rusya İmparatoruna porselen çay takımı sunulmuştur.¹¹ Yabancı sefir ve misafirlere fabrikanın gezdirilmesi de İmparatorluğu temsil eden bu tür tesislerin onur kaynağı kabul edildiğini göstermektedir.¹²

1845 yılında Saraya bağlanarak ipekli kumaş ve kemha, 1891 yılından itibaren ise bunlara ek olarak halı dokunan Hereke Fabrika-i Hümayunu da yabancı konukların ziyaretlerinde önemli rol oynamıştır. Fabrikanın yabancı

⁶ Bu imza, 1905 yılında fabrikanın müdürlüğünü de yapmış olan Mustafa Vasfi Paşa'ya aittir. Paşa, armağanları İngiltere'ye kendisi götürmüştür. Bkz.: Küçükerman, Bayraktar ve Karakaşlı, 1998: 23.

⁷ BOA, Y. PRK. BŞK., 41/89, 1312.Z.29. (23.06.1895)

⁸ BOA, Y. PRK. HH., 30/72, 1316.C.30. (15.11.1898)

⁹ BOA, Y. EE., 62/12, 1317.Ra.11. (19.07.1899)

¹⁰ BOA, Y. PRK. EŞA., 35/50, 1318.M.03. (02.05.1900)

¹¹ BOA, Y. PRK. EŞA., 40/54, 1320.Ra/14. (20.06.1902)

¹² Avusturya ve İtalya sefirlerinin maiyetleri ile porselen fabrikasını ziyaretleri için Bkz. BOA, Y. PRK. TŞF., 1312.Za.02. (27.04.1895)

ziyaretçileri ve onlara verilen armağanlarla ilgili belgeler mevcuttur: Avusturya İmparatorunun yeğenleri Arşidük Etienne ve eşine hediyeler verilmiş¹³; ellibeş Alman seyyaha ikram ve satışlarda bulunmuş¹⁴; Orléans Dükü ve Düşesine fabrika gezdirilerek hediyeler verilmiş¹⁵; Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın ziyaretlerinde kendisine ve eşine armağanlar sunulmuştur¹⁶. II. Wilhelm 1898 yılındaki ziyaretinde Hereke'ye de gelmiş, fabrikayı gezmiş, armağanlar almış ve Hereke Köşkü'nde kalmıştır.¹⁷

Fabrika-i Hümayunların Avrupa tarzını yansıtan ve Sarayın ihtiyacını karşılamaya yönelik üretimlerinin yanında Avrupa'dan her türlü eşyanın ithalat ve hediye yoluyla gelişi yoğun şekilde sürmüştür.

Saray'da Çeyiz Olarak Avrupa Kökenli Eşya

Fransız kadın yazar de Fontmagne, İstanbul ile ilgili anılarında¹⁸ Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın 1857 yılında yapılan nişanı için, Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu olan damat Edhem Mahmud Paşa (1835-1886) tarafından Saraya gönderilen armağanları da anlatmaktadır. Çok sayıdaki mücevher ve değerli hediyein yanı sıra "*Belki beşyüz kadar, en ince Saksonya porselen kaselerde, reçellerin envarı; gene porselen kaseler içinde utriyatın türlü türlü*" de yer almaktadır (Alus, 1997: 234). Böylece hem baharat ve reçeller hem de bunların konulduğu Avrupa porselenleri hediye edilmiş olmaktadır.

Abdülmecid'in kızı Behice Sultan'ın, 1875 yılında gerçekleşen düğünü için hazırlanan zengin çeyizler arasında da Avrupa kökenli eşyanın çokluğu dikkat

¹³ BOA, Y. MTV., 290/66, 1324.Ş.20. (09.10.1906)

¹⁴ BOA, Y. PRK. HH., 37/50, 1324.C.28. (19.08.1906)

¹⁵ BOA, Y. PRK. BŞK., 62/35, 1318.S.28. (26.06.1900)

¹⁶ BOA, Y. PRK. NMH., 7/82, 1316.M.17. (06.06.1898)

¹⁷ II. Wilhelm'in Hereke Fabrikasını ziyareti ve verilen armağanlar için Bkz.: BOA, Y. PRK. HH., 30/72, 1316.C. 30 (15.11.1898); Y. PRK. ŞH., 08/48, 1316.C.06 (22.10.1898); Y. PRK. HH., 30/70, 1316.C.05. (21.10.1898); MSA, Defter no. 2603, Sıra no. 958, Sene 1314 (1898).

¹⁸ Bkz. Marie Caroline Durand de Fontmagne (1902). *Un séjour à l'ambassade de France a Constantinople*, Paris.

çekmektedir (Delibaş, 1988: 63-76). Topkapı Sarayı Müzesi D. 560 no.lu defterde Behice Sultan'ın annesi Nesrin Sultan'dan devraldığı zengin çeyiz arasında sayılan bazı parçalar şunlardır:

- *Beş adet ufak Saksonya tabak*
- *Saksonya desti maa bardak lazım oldukça verildi - teslim*
- *Mevlid-i Şeriflerinde hediye gelen dört kutu Saksonya tabak maa bardaklar*

Aynı defterde gelin için satın alınan eşya ise şöyle sıralanmaktadır:

- *Ufak buhur tabakları Saksonya olarak sekiz tanedir*
- *Onbeş parçadan Saksonya çay takımı*
- *Mevlid-i Şerifte gelmiş Saksonya tabakları elli altı tanedir*
- *Onsekiz takım olarak Saksonya tabaklar*
- *Yirmialtı adet hoşab üsküresi Saksonya olarak*
- *Yetmişyedi adet Saksonya kahve altı tabakları*
- *Yirmi adet Saksonya yemiş tabakları*
- *Yirmi çift Saksonya bardakları*
- *Sekiz adet Saksonya testileri*
- *İki adet Saksonya tuzluk*

D. 1006/1 no.lu çeyiz defterinde ise tanımlamalar daha ayrıntılıdır (Delibaş, 1988: 76-98):

Farskari Saksonya çay takımı, adet, 8 fincan maa tabak, 8 istiridyeye resmi ufak sahan, 1 kapaklı şeker kasesi maa tabak, 1 bilakapak kase, 1 süt ibriği, 1 pulad tepsi. 20 teslim

Farskari Saksonya kapaklı vasat kase, adet 2 penbe ve tirşe zemin, 2 mor zemin, 2 penbe zemin, 2 yeşil zemin, 4 nohudi zemin, 2 mor zemin, 1 pulad tepsi. 15 teslim.

Evlere Çeyiz Olarak Avrupa Kökenli Eşya

Sarayda hediye ve çeyiz olarak Avrupa kökenli eşyanın gördüğü itibar kısa sürede halkın günlük yaşantısına da yansımıştır. Hüseyin Kocabaş tarafından

yayınlanmış Lütfiye Hanım'a ait 1864 tarihli çeyiz listesinde yine Saksonya porselenlerine yer verilmektedir (Kocabaş, 1941: 52-3):

- *Altı adet Saksonya sahan maa kapak*
- *Yirmidört tane iftariye tabak Saksonya.*

Abdülaziz ibn Cemaleddin Bey'in, Osmanlı geleneklerini tanıttığı eserinden önemli günlerde "Saksonya" kapların kullanıldığını öğreniyoruz. Lohusa şerbeti Saksonya testilere konulup, "müzeyyen" Saksonya fincan ve tabaklarla ikram edilmekte (Abdülaziz Bey, 1995: 16 vd., 19); aşure "elvan renk" Saksonya testilere ve kaselere bölüştürülmekte (Abdülaziz Bey, 1995: 246); yeni ev alanlara Saksonya yemek sahanları armağan edilmekte (Abdülaziz Bey, 1995: 278); çeyiz olarak gönderilmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 117). Abdülaziz Bey, mevlid şerbetlerinin sunulduğu "kapaklı elmastraş bardaklar" (Abdülaziz Bey, 1995: 248) tabiriyle de yine o dönemde çok fazla ithal edilen Bohemia ve Baccarat kristallerini belirtmiş olmalıdır. Eski İstanbullu hanımların, 19. yüzyıl sonlarına dair hatıralarına yer verdiği eserinde Sermet Muhtar Alus, geline gönderilen nişan hediyelerinin "*Avrupa işi mükemmel bir nişan sepeti*"ne konduğunu belirtmekte (Alus, 1997: 67), düğün ertesini gelin ve damat için hazırlanan paça ve kaymağın "*küçük Saksonya tabaklarla*" sunulduğunu bildirmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 61).

Galatasaray Hava Palas'ta Paris ve Londra'daki çeşitleri fabrika fiyatına sattığını duyuran porselen, bronz ve bakır lamba deposunun ilanı¹⁹ ya da Paris sanayi sergisinin son çeşitlerinin gece saat ona kadar satın alınabileceğini bildiren "Paris ve Londra Mağazaları"nın ilanı²⁰ gibi gazete ilanları da ithal ev eşyalarına duyulan ilginin bir kanıtıdır. Beyoğlu'ndaki Bortoli Biraderlerin bonmarşesinde bulunan mallardan bazıları şunlardır: porselen, kristal, kuyum işleri, Saksonya porselenleri, Gallé vazoları (Duhani, 1984: 67). Tasvir-i Efkar gazetesinde yer alan bir ilana göre, Bahçekapı'daki 1 numaralı lokantanın,

¹⁹ Journal de Constantinople, 24 Kasım 1849.

²⁰ Journal de Constantinople, 19 Aralık 1849.

düğün ve ziyafetler için alafrağa masa düzeni istendiği takdirde gümüş ve Saksonya takımlarla "evlere servis" yapılabileceği belirtilmektedir.²¹

"Saksonya" tabirinin bu denli yaygın olması, Sarayda olduğu gibi evlerde de, kökeni ne olursa olsun Avrupa'dan gelmiş tüm porselen eşyaya "Saksonya" denmesi yanlışına düşüldüğü ile açıklanabilir. Bu isimlendirmenin kapsamına 18. yüzyıl ortalarından itibaren ithal edilen, çok sevilen ve rağbet edilen Meissen ve Viyana porselenleri ile beraber yanlışlıkla Fransız porselenleri de dahil edilmiştir.

18. yüzyılın sonlarına kadar Avusturya porselenleri Osmanlı pazarında büyük ilgi görürken, daha sonra Alman Ansbach ürünleri önem kazanmıştır. Ansbach-Bruckberg Porselen Fabrikası tek başına ve sadece 1793 yılında, Osmanlı pazarına yönelik 41.000 adet kahve fincanı üretmiştir.²² Fabrikanın 1780 yılına ait tasarım kataloglarında çiçek desenleriyle bezeli ve kulpsuz kahve fincanlarının zengin modellerine rastlanmaktadır (Hofmann, 1980: 138 vd.) (Res. 2). Eldeki veriler Ansbach'tan Osmanlı İmparatorluğu'na 1799 yılında 48.000 kahve fincanı ihraç edildiğini, bu sayının 1830'larda bir milyona yaklaştığını ve 1870'lere kadar aynı düzeyde sürdüğünü göstermektedir (Önsoy, 1981: 1426).

Çeyiz ve hediye yoluyla aile fertleri arasında el değiştiren Avrupa kökenli eşya, sadece başkentte değil dış ticarete açık taşra kentlerinde de yaygındır. Kayseri'nin 19. yüzyıl tereke defterlerindeki bardak, fincan, hoşaf kasesi, kahve takımı gibi eşya Avrupa'dan ithaldir (Öztürk, 2000: 448). Trabzon ve Giresun gerek ticarete açık oluşları gerekse gayri müslim nüfusun yoğunluğu nedeniyle, sosyal yaşam bakımından Batı etkilerine maruz kalmış şehirlerdir. Şehirlerdeki gazino, lokanta ve otel gibi Akdeniz limanlarına özgü sosyal tesislerin çokluğu bunun kanıtıdır. İngiliz Konsolos Longworth'un 1896 yılına

²¹ *Tasvir-i Efkar* 297, 4, 22 Zilhicce 1281 (18.05.1865)

²² www.bruckberg.de/historie/geschichte.html. "Türkenbecher" (Türk çanağı) adı verilen, metal zarflarla kullanılan, kulpsuz ve bitkisel desenli kahve fincanları için ayrıca Bkz.: Radunz, 1974-75: 167-76; Sonat, 2005: 15.

ait raporlarına göre Giresun limanından sevkedilen mallar arasında cam ve porselen çok büyük bir yer tutmaktadır. 1871 yılına ait Alman Konsolosluk raporlarında Trabzon limanından nakledilen mallara ait meblağlar²³, Avrupalı bir yaşam tarzı için yapılan ithalatın, dolayısıyla da gösterilen talebin boyutlarını sergilemektedir. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin istatistiklerine göre 1913 ve 1915 yıllarında porselen eşya ithalatı 6.509.008 kuruştur (Ökçün, 1984: 83).

Batılılaşma Döneminde başta porselenler olmak üzere Avrupa kökenli eşyanın ticarete sahip olduğu yüksek oran, Osmanlı sosyal yaşamında bu objelerin hediye ve çeyiz olarak gördükleri itibar ve değişime uğrayan yeme-içme gelenekleriyle yakından ilgilidir. Osmanlı seçkin sınıfı, teknik gelişmeleri örnek alırken aynı zamanda Batılı yaşam biçimiyle ilgili adetleri de kaçınılmaz olarak taklide başlamış, geleneğe bağlı halkın tepkisine neden olmuştur. Bu taklit sürecini çok erken devirlerden başlatmak mümkündür. Kültürel unsurların alışverişinde, yabancı kültürlerle merak ve hayranlık gibi sosyopsikolojik faktörlerin yanında, ekonomik açıdan etkileşimi sağlayan ticaret, yabancı ticarete açık liman kentleri, kültürler arasında aracılık yapan gruplar, sürgün ve göç gibi nüfus aktarımları, yabancı uzman istihdamı faktörleri de son derece önemlidir. Osmanlı kültürünün yaşadığı değişimlerde kapitülasyonlar, liman şehirlerinde yerleşen batılı tüccar grupları, levantenler, aracı olarak gayrimüslim tebaa rol oynamıştır.

Sanayileşmiş olan Avrupa ülkelerinin ilgisi, zengin hammadde kaynakları, geniş pazar olanakları, coğrafi konumu ve etnik bileşimi nedeniyle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na yönelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün ve siyasi etkisinin azalması ile Avrupa'daki gelişmelere karşı ilgi uyanmıştır. Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde önemli rol oynayan ticaretin artmasındaki ana etmenlerden biri, tarımsal ürünlerin

²³ Bkz. Ortaylı, 1997: 180 vd: "... *Cam eşya, 35.000 Frank Belçika'dan, 13.000 Frank Almanya'dan. Porselen eşya, sadece Türk kahvesi için fincan. 11.500 franklık ithalat Almanya, Avusturya ve Rusya ...*"

Avrupa'da gelişen endüstrinin talebini karşılamak amacıyla dış ticarete kaymasıdır. Yeni ulaşım teknolojisi olan demiryolu bu gelişmeyi hızlandırmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında idari yapıda girilen yenilik hareketleri sonucunda eyaletlere yerleşen asker ve sivil bürokratlar dış ticareti ellerinde tutan gayrimüslim tebaa ile birlikte üst sosyal kesimi oluşturmuşlardır. Esnaf ve zanaatkarlar kesimine göçmen grupları da katılmış ve kentlerde iki ayrı kesim doğmuştur. Bu kesimlerin varlığı kent dokusunda belirgin farklılaşma yaratmıştır.²⁴ 20. yüzyıl başlarına dek süren bu Batıya doğru değişim, 18. yüzyıl başlarında yavaş yavaş görülmeye başlanmış, 19. yüzyıl başlarında Tanzimat fermanının ilanı ile hızlanmış ve toplumda daha köklü değişikliklere yol açacak bir karaktere bürünmüştür. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, askeri ıslahat işlerinde Avrupalı elemanlardan faydalanılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, yabancı elçiler, padişahın Avrupa yaşayışını Osmanlı toplumunun üst kademelerine sokmaya çalışması, batılılaşma hareketlerine hız kazandırmıştır.

Batılılaşma olarak nitelendirilebilecek ilk somut yenilikleri gerçekleştiren Sultan II. Mahmud'un giysiler alanındaki getirdiği değişiklikler, mekânlar ve eşyalarda da değişim ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Setre-pantolon ile yer sofrasının birbiri ile ne denli büyük bir tezat teşkil ettiği tek bir örnek bile bunu doğrulayabilir. Osmanlı Toplumunda Batılılaşma her ne kadar II. Mahmud'un uygulamalarıyla başlamış ise de asıl değişiklikler Batı tarzı Sarayların inşa edilmesi ve hanedanın Avrupai mekânlara geçmesiyle mümkün olabilmıştır. Osmanlı mimarlığının Batı etkisine açılması, 18. yüzyıl başlarında gerçekleşmiş ve daha sonra süreklilik kazanmıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yapılarına uygulanan Barok ve Rokoko, zamanla deneme niteliğinin ötesinde, Osmanlı mimarlığının önde gelen ifade biçimlerini

²⁴ Kent dokusundaki değişimler için Bkz. Denel, Sevim: *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1982, 52 vdd.

oluşturmuştur. Zevk ve tercihlerdeki değişim sanatın her alanı için geçerli olmuştur. Bunların arasında müzik ve sahne sanatları da bulunmaktadır. Sultanın bu merakı saraydaki eğitime de yansımış, hanedan mensubu çocukların mutlaka bir Batı müziği enstrümanı çalması istenmiştir. Müslüman veya gayrimüslim, zengin Osmanlıların ve Avrupalı turistlerin, başkentteki en önemli buluşma yeri Grand Rue de Péra'drr (İstiklal Caddesi). Dükkanlar, mağazalar, pastane ve lokantalar, kafeler değişen zevk ve yaşam anlayışının birer tanığıdır. Fotoğraf da değişen yaşam anlayışında önemli bir pay almıştır. Fotoğrafa olan merakı bilinen II. Abdülhamid, bir kızına damat adaylarının fotoğraflarını göstermiş ve karar vermesini istemiştir (Faroqhi, 1998: 276).

Sanatsal etkileşimin en dolaysız ve kolay geçiş yolu küçük sanat eserleridir. Küçük sanat eserleri kullanım şekilleri ile devrin sosyal yaşantısındaki değişiklikleri yansıtmakta, öte yandan üzerlerindeki natüralist bezemeler, figürlü tasvirler ve manzaralar ile de değişen Osmanlı zevkini göstererek Sanat Tarihini yakından ilgilendirmektedirler. Osmanlı yaşantısına girmiş Avrupa kökenli eserler konusu, sadece Osmanlı pazarına yönelik eşyalar da üretildiği için ayrı bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. *Abdülaziz Bey (1995). Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri. Ed. Kazım*
2. Arısan ve Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
3. Altındağ, Ü., Bayraktar, N. (1987). Topkapı Sarayı Müzesi Tahrir Komisyonu Çalışmaları I. Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı II: 7-68.
4. *Alus, S. M. (1997). Masal Olanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.*
5. *Anonim (1897). Taht-ı Himaye-i Mufahhama-i Hazret-i Padişahide Muharebe-i Ahire Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Askeriyye İane Sergisi Albümü. Nürnberg.*
6. *Arcache, L. (1987). Ader Picard Tajan: Art Islamique 24 Juin 1987. No. 228 (müzayede katalogu). Paris.*

7. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (t.y.). *Bir Zamanlar İstanbul*. Ed. Niyazi Ahmet Banoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
8. Bayraktar, N. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi'nden İstanbul Manzaralı Yıldız Porselenleri*. *Sanat Dünyamız*. Sayı 15. 29-35.
9. Baytar, İ. (ed.) (2007). *150 Yılın Sessiz Tanıkları: Saray Porselenlerinden İzler*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.
10. Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür-Eğitim-Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
11. Chmielowska, D. (1986). *Lehistan Kralı Tarafından Sultan I. Abdülhamid'e sunulan Belweder İmalathanesi üretimi yemek takımı*. I. Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi Bildirileri. 65-67.
12. Çapanoğlu, M. S. (1944). *Piyangonun Tarihi*. *Tarihten Sesler*. Sayı 1718. 3-8.
13. Davis, F. (1970). *The Palace of Topkapı in İstanbul*. New York: Charles Scribner's Sons Press.
14. Delibaş, S. (1988). *Behice Sultan'ın Çeyizi ve Muhallefatı*. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı III*. 63-76.
15. Duhani, S. N. (1984). *Eski İnsanlar Eski Evler: 19. yüzyıl Sonunda Beyoğlu 'nun Sosyal Topografyası*. İstanbul: Turing Yayınları.
16. Göçmen, M. (2000). *Osmanlı Arşivlerinin Işığında Yıldız Çini ve Hereke Halı Fabrikaları Ürünlerinin Batı Saraylarına Girmesi*. *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri*. 269-276.
17. Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998
18. de Fontmagne, M. C. D. (1902). *Un séjour à l'ambassade de France a Constantinople*. Paris.
19. Hofmann, F. H. (1980). *Das Porzellan der europäischen Manufakturen*. Oldenburg: Propyläen Verlag.

20. İnalçık, H. (1996). *Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine. Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Eren Yayıncılık. 425-430.*
21. İrez, F. (1989). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.*
22. İrez, F. (1990). *Topkapı Sarayı Harem Bölümü'ndeki Rokoko Süslemenin Batılı Kaynakları, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı IV. 21-54.*
23. Kocabaş, H. (1941). *Porselencilik Tarihi. Bursa: Yeni Basımevi.*
24. Küçükerman, Ö. (1987). *Dünya Sanatlarının Prestij Teknolojisi: Porselen Sanatı ve Yıldız Çini Fabrikası. İstanbul: Sümerbank Yayınları.*
25. Küçükerman, Ö., Bayraktar N., Karakaşlı, S. (1998). *Milli Saraylar Koleksiyonunda Yıldız Porseleni. İstanbul: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.*
26. Oberling, G., Martin Smith, G. (2001). *Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü. Çev. Zeynep Rona, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.*
27. Ortaylı, İ. (1997). *19. yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Münir Aktepe Armağanı. 171-192.*
28. Ökçün, G. (1984). *Osmanlı Sanayii: 1913-1915 İstatistikleri. İstanbul: Hil Yayınları.*
29. Önsoy, R. (1981). *19. Yüzyılın İkinci Yarısından 1871'de Alman İmparatorluğu'nun Kuruluşuna Kadar Bavyera'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ticareti, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri. 1423-1427.*
30. Öztürk, S. (2000). *19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı. 441-452.*
31. Radunz, E. (1974-75). *Türkenbecher, ein vergessener Exportartikel. Geschichte am Obermain. Heft 9. 167-176.*

32. Sonat, G. (1986). *Sèvres Porselenleri. İstanbul.*
33. Sonat, G. (2000). *Avrupa Porselenleri. Topkapı Sarayı. Ed. Filiz Çağman. İstanbul: Akbank Yayınları. 418-431.*
34. Sonat, G. (2005). *Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Osmanlı Zevkiyle Yapılmış Avrupa Porselenleri. Osmanlı Sarayında Avrupa Porselenleri. sergi katalogu. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi.*
35. Tanyeli, U. (1996). *Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme. Ed. Yıldız Sey. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 284-297.*
36. Tufan, Ö., Sonat, G. (2005). *Osmanlı Sarayında Avrupa Porselenleri. Sergi Katalogu. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi.*
37. Vandal, A. (1887). *Une Ambassade française en Orient sous Louis XV., la mission du Marquis de Villeneuve, Paris: 230.*
38. Yılmaz, G. (2005). *Osmanlı Devletinin Katıldığı Uluslararası Tarım, Endüstri, Sanat Sergileri ve 'İane Sergisi, Sinan Genim 60. Yaş Armağan Kitabı - Makaleler, İstanbul, s. 718-729.*

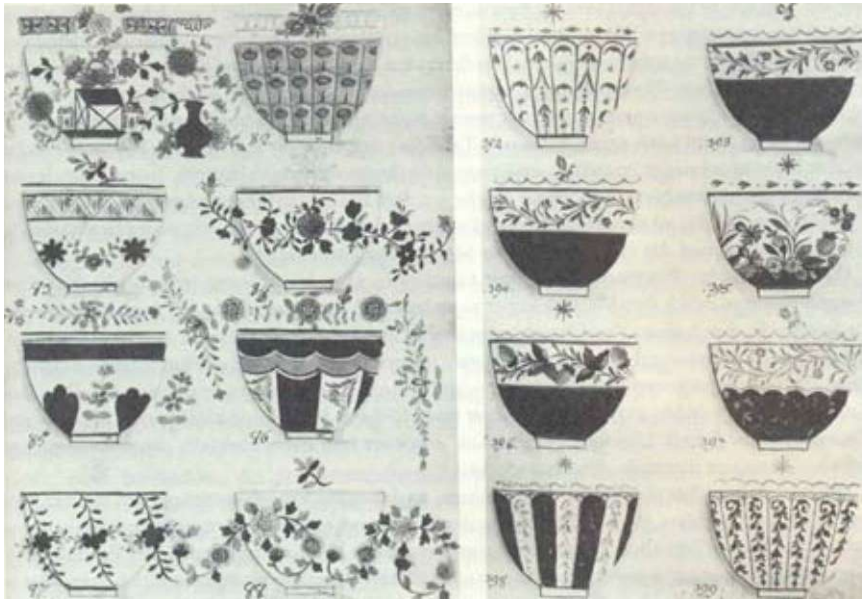

RESİMLER

Res. 1: Topkapı Saray Müzesi III. Selim Dairesinin orta katı 120 no.lu oda, Dokümantasyon Merkezi Topkapı Albümleri. Fotoğraf: Altındağ ve Bayraktar , 1987: 65, res. 6.

Res. 1: Topkapı Saray Müzesi III. Seli

Res. 2: Ansbach Bruckberg Porselen Fabrikasının 1780 tarihli katalogunda "Türkenbecher" veya "Türkenkoppchen" (=Türk kasesi) olarak adlandırılan çiçek desenli, kulpsuz kahve fincanları. Fotoğraf: Hofmann, 1980: 138.